

Nime mõiste

Saari, Henn 1964. Pärinime mõiste. Diplomitöö TÜ eesti keele õppetoolis (nr 890).

Saari, Henn 1998. Termin *nimi* onomastika ja sätestu ühismaal. – Õiguskeel, nr 2, lk 29–34, nr 3, lk 4–17.

Kangilaski, Jaan 2001. Naming: Fregean sense versus direct reference. Magistritöö Tartu Ülikooli raamatukogus.

Henn Saari on esitanud järgmise nime definitsiooni: **nimi on nominatsioonifraas, mis ökonoomsel viisil, aatributatsiooni vältides, eraldab ühe objekti tema tülikalt sarnaste liigikaaslaste hulgast.**

Vaatame seda definitsiooni lähemalt.

Nominatsioonifraas on igasugune objekti tähistav keelend. Objekti saab tähistada kirjeldades või nimetades (sildistades). Meenutagem näiteks Ali-Baba muinasjuttu. Seal tegi röövel risti Ali-Baba maja uksele, et seda maja pärast teiste hulgast ära tunda. Ta pani eristava sildi. See rist uksele ei öelnud midagi muud objekti kohta, kui vaid tähistas objekti, eraldades ta sel moel teiste sarnaste hulgast. Ei mingit meeespidamist, kus maja täpselt asus või milline see täpselt näiteks kõrvalmajaga võrreldes välja nägi.

Pole raske näha analoogiat nimedega. Nimi *Oskar* ei ütle meile mingil moel, kuidas nimekandja välja näeb või kes või mis ta on. Et teada, keda või mida sellega mõeldakse, peame me olema olnud kohal nimetamise akti juures (näiteks laeva ristimise juures, kus šampanjapudelit vastu laeva külge puruks lüües lausutakse “Mina ristin sind Oskar!”, või lapse ristsetel, kus pastor lausub needsamad sõnad, tilgutades vett lapsele pähe). Või meil peavad olema mingid kaasteadmised, mida tavaliselt Oskar võiks tähistada. Ilmselt mõtleksime oma kogemustele toetudes, et Oskar on keegi inimene, meessoost. Ent need kogemused petavad sageli. Sest mõnikord jalutab oodatava kahejalgsel Oskari asemel meile vastu neljajalgne ja ruigav Oskar ehk siga Oss või sõidab laev Oskar täies vaardis meist mööda või tähistab Oskar hoopis mingit toodet. Seega näib õigus olevat **John Stuart Millil**, kes juba 19. sajandil väitis, et nimed üksnes denoteerivad ega konnoteeri, need sildistavad, kuid ei kommenteeri. Ehkki, nagu Oskari näitest näha, midagi nimed meile siiski ka ütlevad, näiteks seda, et tavaliselt *Mari* on naissoost *Homo sapiens* ning *Jüri* meessoost *Homo sapiens*. Ent mitte alati, nagu samuti Oskari näitest nähtus.

Röövel soovis vähese vaevaga pääseda, kuid jäi hätta ja Ali-Baba pääses. Kuidas? Tehes ristid kõigi samasuguste majade ustele. Sildistamine kaotas objekti eristamise seisukohalt mõtte, kui samad sildid said ka kõigile teistele sarnastele objektidele. Ka näiteks isikunimede puhul tekitab **nimekaimlus** segadust, eriti kui langevad ühte nii ees- kui ka perekonnanimi. **Sama tähis sarnastel objektidel ei individualiseeri piisavalt.**

Siin jõuame üht liiki tähisteni, nn liigisõnadeni ehk üldnimedeni. Need tähistavad objekti ja iseloomustavad objekti teatud küljest, kuid ei individualiseeri seda piisavalt. Kui ütleme ‘inimene’, ei tea me, milline üksikisik täpselt. Kuid me saame teada, millisesse objektide klassi see üksikisik kuulub: loomne eluvorm, kahel jalal kõndiv, intelligentne. ‘inimene’ on nagu ühtemoodi silt paljudel sarnastel objektidel, mis ei erista neid objekte üksteisest, kuid seostab need omavahel mingite kindlate omadustega klassiks. Muidugi, kui planeedil juhtub olema vaid üks inimene, siis võiks ‘inimene’ olla ka tema nimi. Piibli *Aadam* ongi algkeeles ‘inimene’. Ent niipea kui sarnaseid on kaks või enam, peab eristamiseks midagi muud välja mõtlema, nt *Inimene Seenior* ja *Inimene Juunior*. Või *Inimene Üks* ja *Inimene Kaks*. Või *Aadam* ja *Eeva*. See oli kõrvalepõige mitteindividualiseerivate tähistete juurde.

Ali-Baba ja röövli lugu jätkates. Kuidas oleks röövel võinud olukorra enda kasuks pöörata? Ilmselt objekti äpardunud sildistamise asemel täpselt kirjeldades, s.t piisavalt täpselt individualiseerides ristiga märgitud majade klassi piires. Röövel oleks võinud täpselt meeles pidada selle ühe maja erijooned võrrelduna kõrvalmajaga, või, kui ta oleks elanud tänapäeval, oleks ta võinud GPSi abil anda maja koordinaadid. Ent kirjeldustel ning numbrijadadel (näiteks võiks ju nimede asemel ka isikukode tarvitada) on üks viga. Need on inimmälu jaoks raskesti hallatavad ega ole suhtluses seepärast otstarbekad. Kirjeldus, mis sisaldab rohkelt atribuute (kollane maja roheline maja taga, mis asub punasest majast vasakul, mis asub katkise aknaga majast paremal, mis asub metsistunud aia sees, mis asub linna piiril, mis asub Bagdadi viiva tee pool küljes...) võib küll objekti väga täpselt paika panna, kuid ei jää hästi meelde ja seda on teist korda samamoodi välja ütelda väga raske. Numbrimäluga inimesi on üldse vähe, ikka jäävad sõnad paremini meelde kui numbrid.

Seega on meil vähemalt **kolme liiki tähistusi**. Ühed individualiseerivad objekti, eristades selle omasuguste hulgast mingi suvalise sildi abil. Silt ei ütle midagi objekti enda kohta, see vaid tähistab objekti. Teised individualiseerivad objekti seda täpselt kirjeldades, esitades objektile iseloomulikke omadusi. Kolmandad annavad teada üksnes objektide liigi, kuid ei individualiseeri piisavalt üksikobjekti kindlakstegemiseks.

Nii võiksimegi jaotada **nominatsioonifraasid** kui objekti tähistavad keelendid (jätame numbrid kohe siin algul mängust välja) kõigepealt kaheks: **kirjeldusteks** ja **nimetusteks**. Kirjeldused tähistavad objekte mitteökonoomselt, rohkelt attributeerides, inimmälu jaoks haldamatult, suhtluses ebaotstarbekalt. Need võivad tähistada nii objektide klassi kui ka üksikobjekte klassi piires. Nimetused seevastu tähistavad nii objektide klassi kui ka üksikobjekte ökonoomselt, atributatsiooni vältides, inimmälu jaoks hallatavalt, suhtluseks otstarbekalt.

Nimetuste hulgas omakorda saame eristada **üldnimed** ehk liigisõnad ja **pärisnimed** ehk lihtsalt nimed. Üldnimed on nimetused, mis tähistavad objektide klassi ja ühtlasi iga üksikobjekti klassi piires, nt *koer*, *elevant*, *inimene*. Pärisnimi on nimetus, mis eristab liiki kuuluva üksikobjekti tema tülikalt sarnaste liigikaaslaste hulgast, nt *Laika*, *Londiste*, *Mari Maasikas*.

Üld- ja pärisnimede vahel on üleminekuid. Mida väiksemaks kahaneb nimekasutajate ring, seda enam räägivad nad objektidest üldnimedega ehk liigisõnadega. Kitsas ringis (näiteks ühe pere, ühe küla piires) võidakse sel moel tarvitatud üldnimesid tajuda pärisnimedena (*Ema*, *Paps* ühe pere lastel; *Jõgi* ühe küla jaoks; *Linn* Kuressaare tähenduses Saremaal). Me nimetame seesuguseid keelendeid **terminnimedeks**. Kui asjasse pühendamatu inimene ei tunne seesuguse nimetuse tähendust, võib ta seda hakata kasutama pärisnimenäna (nt muukeelne inimene võib öelda: “A u nas tam ozero *Jaarv*” või et pereisa nimi on *Paps*).

Pärisnimed võivad muutuda üldnimedeks (nt *kröösus* ‘rikas inimene’ < Kroisos, Lüüdia legendaarselt rikas valitseja 560–547 eKr; *giljotiin* < kasutuse algataja Guillotin, elas 1738–1814; *frits* ja *mats* tulenevad teatud rahvaste seas üldlevinud eesnimedest, mis on hakanud tähistama seda rahvast. Või *pekka* või *iivan*. Mu meelest on meie *tädi Maaligi* üldnimestumas, näiteks võib juba täiesti vabalt ette kujutada verbi *maalitsema*, *tädi Maali* moodi käituma). Ka üldnimede muutumise kohta pärisnimedeks on rohkesti näiteid. Võtame ükskõik mis sõna ja teeme sellest teose pealkirja, elusolendi või eluta objekti nime, ongi üldnimest saanud pärisnimi.

Üks piirjuhtum üld- ja pärisnimede vahel on nn **uunikuminimetused**. On objekte (päriselt olevaid või kujuteldavaid), mis on oma liigi ainsad esindajad (inimkond, jumal ~ Jumal, päike ~ Päike, maakera, taevas, põrgu, kurat). Kas nende nimetused on **üld- või pärisnimed**? Meil peetakse neid üldnimedeks ja tähistatakse terminiga ‘uunikuminimetus’.

Loogikalises mõttes on iga nominatsioonifraas nimi. Loogikaline pärisnimi on suhtlus-situatsioonis objektiklassi üksikelementi tähistav nominatsioonifraas, nii 'kirjeldus', 'nimetus', 'üldnimi' kui ka 'nimi' (nt 'londiga loom, keda ma eile tsirkuses nägin' = üks konkreetne elevant; 'elevant Londiste', 'elevant' [osutussituatsioonis], 'Londiste'). Loogikaline üldnimi on suhtlussituatsioonis objektide klassi tähistav nimetus, nii 'kirjeldus' kui ka 'üldnimi', nt 'londiga loomad' = elevantid üldse, 'elevant' = mis tahes elevant elevantide klassist, nt 'elevantid on londiga loomad'.

Keeleline nimi on (päris)nimi üksi või (päris)nimi koos järgneva liigisõnaga (Elbruse mägi). Keeleline nimetus võib muu hulgas sisaldada nii liigisõna kui ka nime, kuid ei pruugi. Keelelist nimetust võib pidada sekundaarsubstantiiviks, millest tahes ta ka ei koosneks, olgu kas või verbifraasist või lausest. Laias laastus on nimetusteks:

- 1) üldnimi (liigisõna);
- 2) (päris)nimi;
- 3) üldnime(de) ja/või (päris)nime(de) inimmälu jaoks hallatav ning suhtlemiseks otstarbekas ühend;
- 4) ühend, mis sisaldab lisaks üld- ja/või pärisnimedele muid keelendeid.

Nimesid saadakse tavaliselt sõnavarast.
Sõnavara > nimetamise akt > nimevara

nimisõna	<i>sepp</i>	Sepp
omadussõna	<i>ilus</i>	Ilus
arvsõna	<i>null</i>	Null
asesõna	<i>mina, meil</i>	Mina, Meil
verb	<i>mõtleb, juhtund, pole ühtid</i>	Mõtleb, Juhtund, Poleühtid
määrsõna	<i>selgesti, vaevas</i>	Selgest, Vaevas
sidesõna		
hüüdsõna	<i>kurnäu</i>	Kurnau
kaassõna	<i>müüri peal</i>	Müüripeal

Fraasid: pole ühtid > Poleühtid, müüri peal > Müüripeal, kesk küla > Keskküla

Lause: Elisabeth 'minu jumal on seitse'

Kuidas ta siis on nominaalfraas? Võib ennisvormi poolest pärineda mis tahes sõnaliigist või olla olnud fraas või koguni lause. Nimena on siiski nomineeriv keelend, kuna:

- 1) käändub (Müüripealti, Mõtlebi);
- 2) esineb lauses nominaalfraasi funktsioonis (alusena);
- 3) olles ennisvormi poolest mis tahes käändevormi kujuline (nt Allikalt, Nõmme), käitub nimena kui uus nominatiiv (vrd nõmm: nõmme: nõmme ja Nõmme: Nõmme: Nõmmet; kallas: kalda: kallast ja Kallas: Kallase: Kallast).

Nimede liigid

Olles selgemaks saanud, mis on nimi, vaatame nüüd lähemalt, kuidas nimesid liigitatakse. (Käsileht *Valik termineid*).

NIMEKANDJA põhjal eristatakse ELUSOLENDI või ELUTUTE ASJADE NIMESID. Elusolendinimed jagunevad nimekandja põhjal inimesnimedeks ehk antroponüümideks, loomanimedeks ehk zoonüümideks, müütiliste olendite nimedeks ehk mütonüümideks.

Elutute asjade nimesid on näiteks kohanimed ehk toponüümid, maailmaruumi objektide nimed ehk kosmonüümid, aumärginimed ehk faleronüümid jne.

Staatuse põhjal eristatakse ametlikke ja mitteametlikke nimesid. Ametlikud nimed on õiguse objektiks olevad dokumentidesse kantud nimed. Mitteametlikud nimed on kõik muud, näiteks hüüdnimed.

Koostisosade keelsuse põhjal eristatakse EMAKEELSEID, VÕÖRKEELSEID, HÜBRIID- JA TEHISNIMESID. Nime struktuuri põhjal eristatakse OMA-, LAEN-, VÕÖR- JA TSITAATNIMESID. Sel juhul pole mingit pistmist keelsusega, liigitus on puht nime struktuuri küsimus.

Probleeme: nimi, mis koosneb emakeelsetest elementidest (tüvedest, liidetest, lõppudest), kuid ei vasta emakeele struktuurile (nt Steste, Karvlt). Lugesin need tehisnimeks. Nimi, mis on võõrkeelne, kuid pole sellisena võõrkeelest üle võetud, vaid nt teises keeles kokku pandud (paljud juutide saksakeelsed nimed ei esine sakslastel enestel perekonnanimedena) – seetõttu eristasin võõrkeelseid ja võörnimesid. Esimesed võivad, kuid ei pea olema võõrast keelest üle võetud, teised peavad; mõlemad võivad muganduda, s.t olla eri astme struktuurivõõrusega.

Kasutussageduse alusel eristatakse UNIKAAL- JA LAIATARBENIMESID.

Nimemorfoloogia

Mari

Marika

Mariliis

Lihtnimi, tuletis, liitnimi. Nimetüvi ja NIMEFORMANT. Kõik oleks justkui selge. Nimetüvi on ilmselt seesugune osa nimest, mis võib esineda ka iseseisva nimena (Mari). Marili, Marily, Mari-Ly. Viimane on kaksiknimi, s.t kaheliikmeline eesnimi. Aga esimesed kaks? On need liitnimed või tuletatud nimed?

Kuidas nimes Annaliisa? Intuitiivselt jagaksime selle kaheks tüveks: Anna + Liisa ja peaksime seda liitnimeks. Kuid sama hästi võiks jagada Anna + Lii + *-sa* (uus nimeformant), sest nii Anna kui ka Lii võivad iseseisvalt eesnimena esineda. Ja nimeformant *-sa* on eesti keeles täitsa olemas.

Allikalt: kas tuletis, nimeformandiga *-lt* moodustatud? Tegelikult võib olla nimeks üle võetud sõnavorm.

Pikalja < Pikavälja. Kui me ei teaks nime etümoloogiat, kuidas jagaksime siis nime? Kas pika + formant *-lja*? Või peaksime seda mingiks tehisnimeks? Algupäraselt on see kahetüveline liitnimi.

Tähendab, esmapilgul lihtne asi võib lähemal vaatlusel osutuda väga keeruliseks. Kui te enda jaoks suudate mingi süsteemi välja mõelda ja seda põhjendada, on väga hea. Ja ideaaljuhud toimivad alati. Teatud reservatsioonidega. Nii et võib küll kasutada termineid *lihtnimi*, *liitnimi*, *tuletis*, *nimetüvi* ja *nimeformant*, kuid tuleb aru anda, et tegelikult on kõik palju keerulisem.

Mina nimemorfoloogia termineid igaks juhuks ei esitanud terminiloendis, vaid tõin välja ainult NIMEMOODUSTUSVIISID.

Looksulgudes terminid

Need on ebasoovitatavad terminid. Mida vähem sisaldub terminites 'nimi', seda parem, sest 'nimi' on niigi ülekoormatud. Seega eelistasin 'alusnime' asemel 'lähtevorm', 'vennasnime' asemel 'meesvaste' jmt. Eelistasin 'nimealise' asemel 'nimekandjat'. Vrd *paberkandja*, *magnetkandja*. (Käsileht *Valik termineid*.)